

Dezydery Barłowski

AUTOREFERAT

Nacjonalizm i tajemnica. O męskościach w prozie Romana Dmowskiego

Rozprawa napisana pod kierunkiem dra hab. Mateusza Skuchy, prof. UJ

1. Przedmiot pracy i zakres badań

W tytule mojej dysertacji – czyli *Nacjonalizm i tajemnica. O męskościach w prozie Romana Dmowskiego* – zawierają się cztery elementy niejako eksponujące jej przedmiot oraz zakres badań. Są to zatem: proza Romana Dmowskiego, jego nacjonalistyczna ideologia, występujące w niej konstrukty męskości oraz związana z niniejszymi tajemnica. Kluczową część pola badawczego stanowią tu utwory literackie endeckiego ideologa, czyli dwie powieści sensacyjnie wydane pod pseudonimem Kazimierz Wybranowski w okresie międzywojennym (kolejno: *W połowie drogi* oraz *Dziedzictwo*), a także dwa opowiadania opublikowane na łamach polskiej prasy w latach 90. XIX wieku: pierwsze to (odkryty przeze mnie) anonimowy debiut prozatorski pt. *Nie zapomną...* *Obrazek* z „Kuriera Lwowskiego” z roku 1890 oraz *Wędrownia do ideałów (Bajka wschodnia)*, jaka ukazała się na kartach „Słowa Polskiego” w roku 1894.

Choć nie cały *stricte* literacki dorobek Dmowskiego podporządkowany jest celom politycznym, to jego dwie międzywojenne powieści w dużej mierze pełnią rolę nośników nacjonalistycznej ideologii oraz jawnie faszystowskiej propagandy. Dlatego też istotny segment bibliografii owej dysertacji stanowi obszerny korpus pism politycznych głównego bohatera mojej pracy. Bez rekonstrukcji kluczowych zagadnień ideologii Dmowskiego – wyłożonych wprost w jego dziełach nieliterackich, a przewijających się w zawoalowany sposób na kartach jego prozy – analiza kluczowych dwóch powieści oraz opowiadań byłaby co najmniej powierzchowna, zaś próba odczytania rozmaitych koncepcji tożsamościowych autora *Myśli*

nowoczesnego Polaka (jak np. zaprezentowane konstrukty męskości) – mało ambitna poznawczo. Stąd też m.in. tak obszerna bibliografia mojej dysertacji, mimo dość szczupłej literatury podmiotowej.

2. Sprecyzowanie tematu i motywacja

Celem mojej rozprawy jest zbadanie męskości zaprezentowanych w utworach prozatorskich endeckiego ideologa w świetle teorii *genderowych* bądź kategorii oscylujących wokół *masculinity studies*. Praca ta dąży więc do namierzenia, wybrania, a następnie – przestudiowania szczelin, przemilczeń czy pęknięć w sferze seksualności, płci społeczno-kulturowej oraz w innych wymiarach tożsamości, jakie w swych powieściach tudzież opowiadaniach eksponuje Dmowski. Z szeregu analiz koncentrujących się na wybranych, newralgicznych aspektach, scenach bądź motywach dzieł „architekta wielkiej Polski”, ma się zatem wyłonić wyobrażony przez niego obraz świata – wizja narodu, wspólnoty, tożsamości, seksualności, relacji społecznych zarówno między osobami tej samej płci, jak i odmiennych.

Moja rozprawa, dzięki kontrastowaniu kolejnych zagadnień ideologicznych analizowanych w prozatorskiej fikcji z ich oficjalną wykładnią w pismach politycznych czy innych tekstach niebeletrystycznych lidera polskiego ruchu narodowego wychodzi poza ramy analizy czysto literaturoznawczej (dotykając m.in. nauk *stricte* historycznych i politologicznych). Badania te mają więc również określić zgodność ideologii w fikcyjnych utworach wydawanych pod pseudonimem z przesłaniem płynącym z oficjalnych pism i artykułów politycznych endeckiego ideologa. Wreszcie – niniejsza praca dąży do przedstawienia „tekstowego ja” Romana Dmowskiego jako tworu podlegającego kategoriom *genderowym*.

3. Metoda badań i zaplecze teoretyczne

Teorie, które w głównej mierze odpowiadają za kształt mojej analizy, pochodzą przede wszystkim ze spuścizny Hansa Blühera, Marii Janion, Pierre’a Bourdieu, Klause Theweleita oraz Slavoja Žižka. Korzystam więc z konceptów takich jak *männerbund*, męska wspólnota, homospołeczność, *jouissance*, fetysz czy męska dominacja. Warto również podkreślić, że istotną kwestię ostatniej części mojej rozprawy stanowią interpretacje endeckiej ideologii oraz

konkretnych tez funkcjonujących w stanie badań (dotyczącym ogółu twórczości Dmowskiego) z twórczością literacką autora *Myśli nowoczesnego Polaka* poprzez praktykę *close reading*, analizę i interpretację opublikowanych przez niego fabularyzowanych dzieł prozatorskich.

Niniejsza rozprawa nie stanowi więc próby ukonstytuowania kolejnych „teoretycznych bytów” *à la* „męskość endecka”, „męskość nacjonalistyczna”, „męskość międzywojenna” czy jakiegokolwiek inna. Ponadto, nawet jeśli posługuję się tu opisanymi w literaturze naukowej konstrukcjami typu „męskość nowoczesna” czy „męskość ekonomiczna”, to używam je wyłącznie jako „luźnych ram teoretycznych”, które pomagają mi opisać określone zjawiska. Moim głównym celem jest natomiast ukazanie tego, jak ideologia wpływa na dane konstrukcje genderowe w konkretnych dziełach literackich, czyli – inaczej mówiąc – przedstawiam to, w jaki sposób i w jakim anturazie ideologicznym Roman Dmowski „stwarza mężczyzn” na kartach swoich utworów prozatorskich, by finalnie wskazać swoistą „sieć pięknieć” w owych konstrukcjach.

4. Prezentacja ustaleń kolejnych rozdziałów

Moja dysertacja podzielona jest na trzy części – kolejno są to: *Gedner w czasach Dmowskiego*, *Dmowski i literatura nacjonalistyczna – teoria i praktyka*, *Męskość w powieściach Dmowskiego*.

Na początku pierwszej części rozprawy przedstawiam realia obyczajowe, w jakich powstawały powieści Dmowskiego. Przytaczając liczne wydarzenia, jakie miały miejsce w krótkiej przestrzeni czasu na terenach zamieszkiwanych przez polskie społeczności, określam pierwsze dekady XX wieku mianem „rewolucji seksualnej” i klaruję zakres jej oddziaływania na poszczególne środowiska Drugiej Rzeczypospolitej. W kolejnym rozdziale opisuję percepcję erotyzmu i przyjaźni na przełomie XIX i XX wieku ze szczególnym uwzględnieniem tej kwestii w środowiskach nacjonalistycznych. Pojmowanie owych kategorii w Polsce kontrastuję z statusem analogicznych zagadnień w krajach ościennych (przede wszystkim za zachodnią granicą). (Kwestie te stanowią niezwykle istotny punkt odniesienia dla właściwego odczytania związanych z seksualnością motywów obecnych w twórczości endeckiego ideologa, który z jednej strony jako konserwatysta śledził przemiany w obyczajowości na polskim gruncie, a z drugiej – jako „światowiec” i poliglota świadom był zamian, jakie zaszły już na Zachodzie). Do wyjaśnienia powyższych zjawisk wykorzystuję kategorię homospołeczności. Następny rozdział zawiera omówienie „wzorców mękości” –

dominujących w kulturze drugiej połowy XIX wieku oraz na początku XX stulecia – z jakimi zetknął się Dmowski na przestrzeni swojego życia, a także – które przeniósł do charakterystyki bohaterów swoich powieści. Główne koncepcje wykorzystywane we wspomnianych rozważaniach, to „męskość nowoczesna” i „męczyzna ekonomiczny”. Kolejny rozdział dotyczy nacjonalizmu, a przede wszystkim – wykładni owej idei w fundamentalnych tekstach „architekta wielkiej Polski”. Finalnie udaje mi się ustalić, że Dmowski posiadał świadomość różnorodnych – a w tym nienormatywnych – form męskości funkcjonujących w Europie Zachodniej. Co więcej, rozumiał je, a pewne z nich wręcz doceniał i prezentował jako właściwe dla polskiego nowoczesnego społeczeństwa.

Druga część rozprawy dotyczy głównie kwestii genologicznych i samoświadomości literackiej Dmowskiego. W segmencie tym przedstawiam takie zagadnienia, jak percepcja misji literata, artyzmu i pisarstwa dla ojczyzny w publicystyce endeckiego ideologa oraz przełożenie owych wizji na praktykę pisarską. Podejmuję się tu również próby genologicznego opisu powieści autora *Myśli nowoczesnego Polaka*, posługując się takimi koncepcjami jak: nacjonalistyczna powieść tajemnicy, powieść polityczna, polska powieść nacjonalistyczna międzywojnia. Część ta zawiera ponadto szczegółową analizę pierwszych, krótkich utworów prozatorskich endeckiego ideologa opublikowanych w latach 90. XIX wieku, a także – poprzedzając ją – „śledztwo” nad dotychczas zaginionym debiutem Dmowskiego. Niniejszą partię zamykam prezentacją zagadnień związanych z autokreacją literacką, okolicznościami publikacji powieści oraz kwestią mistyfikacji dotyczących dorobku literackiego endeckiego ideologa. Ostatecznie konstatuję, że lider polskiego ruchu narodowego posiadał stosunkowo dużą krytyczno-literacką „świadomość genologiczną” podczas tworzenia swoich powieści, które tworzył w jasno określonym – niejako pragmatycznym – celu.

W ostatniej części rozprawy analizuję węzłowe tematy powieści Dmowskiego – *W połowie drogi* oraz *Dziedzictwa* – dotyczące projektowanych przez niego konstruktów męskości zwykle w kontekście jego szerokiej twórczości pisarskiej. Na początku prezentuję specyfikę świata przedstawionego obu utworów, odnosząc ją również do endeckiej wizji politycznych realiów Drugiej Rzeczypospolite. Następnie analizuję charakterystyczny układ relacji pierwszoplanowych bohaterów, posługując się przy tym formułą „trójkąt narodowego”. W kolejnych dwóch rozdziałach zajmuję się motywami antysemitycznymi powieści i tym, w jaki sposób wpływają one na formy męskości kolejnych bohaterów. Później skupiam się na ukazywaniu męskości w kulminacyjnych (a w szczególności – kulminacyjnych dla warstwy ideologicznej utworów) scenach *W połowie drogi* i *Dziedzictwa*. Następnie opisuję moment krytyczny powieści dla męskiej wspólnoty z uwzględnieniem kluczowych elementów

intertekstualnych. Potem przedstawiam kwestię funkcjonowania „tajemnicy” w analizowanych dziełach. W kolejnym rozdziale podejmuję zaś temat roli kobiet w „męskim” świecie przedstawionym obu utworów. Część trzecią wieńczę krótkim *Zakończeniem* syntezującym najistotniejsze wnioski mojej rozprawy.

5. Podsumowanie efektów pracy i dalsze perspektywy

Z analizowanych przeze mnie tekstów literackich Dmowskiego wyłaniają się różnorakie wzorce męskości, z puli których nie sposób wskazać jednolitego genderowego *constans* czy też innego esencjonalnego spójnika. Na przestrzeni dekad kategoria męskości przechodzi u autora *Myśli nowoczesnego Polaka* diametralną metamorfozę. Typy postaci literackich prezentowane przez Dmowskiego w jego pierwszych opowiadaniach z XIX wieku znacznie odbiegają od tych, jakie można ujrzeć na kartach międzywojennych powieści endeckiego ideologa.

Jak sądzę, moje badania mogą się okazać pomocne dla naukowców analizujących twórczość pisarzy związanych z Narodową Demokracją z przełomu XIX i XX wieku. Odkryte przeze mnie wczesne teksty Dmowskiego stanowią asumpt do rewizji całej biografii endeckiego ideologa oraz jego światopoglądowej proveniencji. Ponadto moje badania wskazują na możliwość istnienia jeszcze wcześniejszych publikacji Dmowskiego, lecz nie w duchu nacjonalizmu, lecz niepodległościowego socjalizmu. Jak udało mi się ustalić, Dmowski na przełomie lat 80. i 90. XIX wieku musiał współpracować z lewicowymi środowiskami Krakowa i Lwowa wydającymi wówczas radykalne czasopisma, do publikowania w których ten młody publicysta był wówczas zapraszany.

Moje badania dotyczące *Dziedzictwa* i *W połowie drogi* ukazują nową optykę percypowania endeckiego modelu społeczeństwa – dalekiego od nauki Kościoła katolickiego, lecz zdecydowanie bliższego koncepcjom faszystowskim.

Z moich analiz wyłania się również swoisty schemat obrazowania męskiej wspólnoty – oparty na ścisłym przyporządkowaniu poszczególnych mężczyzn do określonych ról społecznych, niezwykle podobnych do trzech stanów z epoki feudalizmu. Kwestia ta pozwala spojrzeć inaczej na koncepcję „nowoczesności” w ideologii międzywojennego nacjonalizmu. Zaprezentowane przeze mnie konstrukty społeczne obecne w powieściach Dmowskiego mogą się więc okazać pomocne również dla badaczy twórczości innych pisarzy związanych z

nacjonalizmem Dwudziestolecia (m.in. Jędrzeja Giertycha, Władysława Jana Grabskiego czy Stanisława Piaseckiego).